MILAN ŽIVANOVIĆ

DVE DEMONSTRACIJE U SPLITU I ŠIBENIKU 1912. GODINE

Balkanski saveznici, prvo Crna Gora 8. oktobra, a za njom Srbija, Bugarska i Grčka, objavili su rat Turskoj 18. oktobra 1912. godine. Austro-Ugarska i Rusija, kao i ostale velike sile, smatrale su da je Turska jača i da će balkanski saveznici biti poraženi. U Beču se poraz Srbije ne samo sa sigurnošću očekivao nego i otvoreno želeo i unapred radosno pozdravljao. Međutim, vojske balkanskih naroda demantovale su sve te prognoze i uništile sva njena očekivanja i želje. Posle pobeda srpske vojske kod Kumanova, Prilepa i Bitolja, kao i pobeda crnogorske, bugarske i grčke vojske, stvarno samo za mesec dana posle početka neprijateljstava, turska vojska je bila pobeđena i Porta je tražila primirje.

Pobede balkanskih saveznika značile su slom celokupne politike koju je Austro-Ugarska vodila još od 1878 godine, posle okupacije Bosne i Hrcegovine, prema Srbiji i Crnoj Gori. Istovremeno te pobede i za Austro-Ugarsku i za ostale velike sile, bile su neželjeno rešenje Istočnog pitanja. I što Austro-Ugarska već tada, 1912. godine, nije napala Srbiju i Crnu Goru, što je ona nameravala da učini, pa je radi toga i delimičnu mobilizaciju sprovela, ima se zahvaliti samo intervenciji Nemačke, koja još nije bila potpuno spremna za veliki imperijalistički rat, koji je bio na pomolu i koji će izbiti dve godine kasnije.

Vlada u Beču bila je zaprepašćena oduševljenjem sa kojim su njeni podanici Jugosloveni pozdravili pobede balkanskih saveznika, a naročito pobede Srbije i Crne Gore. Dok je za bečku vladu, diplomatiju i vojsku pobeda Srbije i Crne Gore bila katastrofalan udar, – njeni podanici Jugosloveni klicali su oduševljeno tim pobedama i proglašavali ih javno i radosno za svoje, što su one ustvari i bile.

Do sada nepoznata i neiskorišćena građa, koja se nalazi u Državnom arhivu u Zadru, u »Tajnim aktima« nekadanjeg Pretsedništva Namesništva za Dalmaciju, pruža nam vernu i izvanrednu sliku s jedne strane

kako se u Dalmaciji i u ostalim našim zemljama tada pod Austro-Ugarskom manifestovalo raspoloženje i oduševljenje naših naroda pobedama srpske i crnogorske vojske, a s druge strane kako je na to reagovala vlada iz Beča.

Ali pre nego što pređemo na neposredni predmet naše rasprave, mi ćemo u najkraćim potezima izložiti događaje koji su se u Hrvatskoj i Dalmaciji odigrali neposredno pre onih o kojima će biti reči i koji su bili nagoveštaj bure koja je došla i u kojoj je, najzad, i propala Austro-Ugarska Monarhija.

JUKIĆEV ATENTAT. AKCIJA OMLADINE

Iako je imala da se bori protiv pritiska pa i prostog nasilja vlastodržaca u Beču i Pešti, iako energična, akcija Srpsko-hrvatske koalicije ostajala je na terenu parlamentarne borbe. Uspesi Srpsko-hrvatske koalicije: političko jedinstvo koaliranih stranaka a to će reći većine Hrvata i Srba u Hrvatskoj i Slavoniji, probuđena zainteresovanost širih narodnih masa i njihova podrška snažnom političkom otporu vladama u Beču i Pešti bili su nesumnjivi, ali ta akcija suštinski nije menjala, niti se tim metodama mogao promeniti svestrano težak položaj u kome se narod nalazio.

Sem toga, akcija Srpsko-hrvatske koalicije bila je ograničena na Hrvatsku i Slavoniju sa snažnim odjekom u Dalmaciji, ali bez uticaja u Bosni i Hercegovini i Sloveniji.

Univerzitetska, srednjoškolska i ostala jugoslovenska nacionalna, revolucionarna omladina bila je nezadovoljna. Ta omladina nema jedinstvene organizacije, ali ona pravilno shvata da nije dovoljan samo otpor kojim se zadovoljavaju građanske političke stranke, već da je umesto jalove parlamentarne borbe potrebna neposredna akcija da se sruši Austro-Ugarska, da bi se ostvarila jugoslovenska misao o ujedinjenju. Najradikalniji deo te omladine, nemajući snage da pokrene narodne mase, kreće putem koji je obeležio student *Bogdan Žerajić*. Na sam dan (2. VI. 1910.) otvaranja Zemaljskog Sabora u Sarajevu koji je postao na osnovu Ustava za Bosnu i Hercegovinu, koji je Beč oktroisao, – Žerajić je pucao na poglavara generala Varešanina, koga je promašio, ali je sebe ubio. To je bio odgovor revolucionarne omladine na nasilje koje je Austro-Ugarska učinila aneksijom i na natureni Ustav, kojim se to nasilje htelo sankcionisati pravničkim formulama.

Gotovo u dan tačno, dve godine kasnije (8. VI. 1912.), *Luka Jukić*, student, pucao je u Zagrebu na komesara Hrvatske Slavka Cuvaja. I on je kao i Žerajić promašio. To je bio odgovor revolucionarne omladine na nasilje koje se vršilo prema Hrvatskoj.

Suđenje Jukiću i drugovima prati se sa najvećim uzbuđenjem i kad je 12. avgusta 1912. u Zagrebu sud izrekao presudu, kojom je Jukić osuđen

na smrt vešanjem a njegovi drugovi[1] na vremenske kazne tamnicom, u Zagrebu, Splitu, Dubrovniku, Šibeniku, Zadru i drugim gradovima, održane su masovne demonstracije na kojima se klicalo Jukiću i drugovima, protestvovalo protiv ovakve kazne i tražila obnova procesa. U Splitu i Dubrovniku uz najveće učešće omladine i građanstva na čelu demonstranata nose se vešala, koja se spaljuju. Za Jukićevu majku, koja posle sinovljeve osude nema od čega da se izdržava, skupljaju se prilozi, pa čak opštine iz svojih budžeta određuju svoje priloge.

Jukić je pomilovan na kaznu teške tamnice, a omladina u Dalmaciji počinje snažnu organizovanu akciju. Njeni pretstavnici idu iz grada u grad, odlaze u sela, prelaze na otoke i vrše agitaciju na javnim zborovima, kojima prisustvuju ne samo velike mase naroda, već i pretsednici i ostali časnici opština, koji obično tim zborovima i pretsedavaju. U samome Dubrovniku, u Bondinom pozorištu, 30. avgusta 1912., drži se zbor »Ujedinjene omladine«, kojim rukovodi pretstavnik omladine dr. Ljubo Leontić, koji je i prvi govornik. Na zboru govori odmah posle njega vođa dalmatinskih socijalista Dorbić, koji izlaže socijalističko stanovište prema jugoslovenskom pitanju. Govore i narodni zastupnici dr. Melko Čingrija i vođa dalmatinskih Srba dr. Puljezi. Posle govora jednog Čeha novinara, koji se zatekao u Dubrovniku i koji se u ime češke omladine solidarisao sa ovom akcijom jugoslovenske omladine, na kraju zbora donosi se ovakva rezolucija:

»Ujedinjena omladina Dubrovnika i okolice sa pouzdanog sastanka dne 30. kolovoza 1912.:

1. Pozivlje na solidarnost svu omladinu širom našeg Juga, da se na osnovu narodnog jedinstva, a pod devizom »Ujedinjenjem ka slobodi«, organizuje i udesi svoj rad.

2. Pozivlje sve narodne prvake i vođe, da porade svim sredstvima, neka se utišaju stranačke razmirice, e da se svi nađemo u jednom kolu proti zajedničkom neprijatelju.

3. Pozivlje sve poštene domoroce, neka porade oko toga, da se uvreži ideja da smo svi Hrvati, Slovenci i Srbi jedan narod i da nam je svima dužnost raditi za slobodu zajedničke nam otadžbine«.[2]

Posle ove omladinske rezolucije predlaže se i prima posebna rezolucija građanstva Dubrovnika. Građanstvo se solidariše sa omladinskom rezolucijom, a sem toga u svojoj rezoluciji izražava i svoje zahteve (čije je tač. 2 i 5 cenzura zabranila da se objave, te je u listovima taj deo teksta ove građanske rezolucije ostavljen prazan), kojima traži obnovu Jukićeva procesa i poziva građanstvo da daje priloge »za žrtve tiranije u Hrvatskoj i Jukićevu majku«.

Ovakve iste omladinske i građanstva rezolucije donose se i na zborovima po ostalim dalmatinskim gradovima i selima.

[1] Sa Jukićem kao njegovi saučesnici bili su osuđeni: na 5 godina tamnice: Đuro Cvijić, August Cesarec, Dragan Bublić, Franjo Najdhardt i Kamilo Horvatin, a na 6 godina tamnice: Roman Horvat i Josip Šarinić. Oslobođeni su: Vladimir Badalić, Dušan Narančić, Vatroslav Dolenc i Stevan Galogaža.

[2] »*Crvena Hrvatska*«, Dubrovnik, broj 70 od 31. VII. 1912.

Svi su jugoslovenski listovi u Austro-Ugarskoj, izuzimajući, razume se, klerikalne listove, pozdravili balkanski savez i opravdanost rata koji je postao neizbežan. Tako je i »Crveni barjak«, glasilo Socijalno-demokratske stranke u Dalmaciji, koji je izlazio u Šibeniku, u svom broju 12 od 8. oktobra 1912., objavio članak Jerka Dorbića, vode te stranke, pod naslovom »Nacionalno riješenje Balkanskog pitanja.« U članku se rat osuđuje kao najstrašniji zločin, ali se odobrava rat saveznika na Balkanu, »jer diplomatija nije htjela da naruši status quo, iako su narodi željeli svoju slobodu.« »Rat će biti grozan, ali je neizbježan«. Zaključak je članka, da će za balkanske narode i kad pobede ostati sve po starom, jer će i dalje robovati kapitalizmu. U istom listu (br. 14 od 19. novembra 1912.), kada je Austro-Ugarska već bila delimično mobilisala radi napada na Srbiju, objavljen je članak »Internacionalni i balkanski pokolj«. Izlažući da je Socijalistička internacionala sazvala kongres u Švajcarskoj kome je cilj da »objavi rat ratu« da bi se sprečilo opšte krvoproliće, u članku se kaže: »Već sada znamo šta socijalisti hoće: da se nikakva velesila ne umiješa u balkanske poslove, da Balkan bude dat balkanskim narodima«... »Geslo naše akcije će biti: evropski mir ili rat i na naš račun. Balkan Balkancima protiv svake intervencije.«

Kad su počele stizati vesti sa ratišta, u kojima se javljalo za pobede saveznika, od kojih je bila prva i odlučujuća ona srpske vojske na Kumanovu, izvojevana samo šest dana posle početka rata, – u svim jugoslovenskim zemljama došlo je do prave eksplozije oduševljenja. »Svima je jasno, piše dr. Oskar Tartalja, savremenik, jedan od vođa dalmatinske revolucionarne omladine,[3] da je dan obračuna blizu i da nakon Turske dolazi Austro-Ugarska na red.« »Niko nije više sumnjao u i izvan Srbije i Crne Gore, konstatuje i Ferdo Šišić,[4] pišući i on o oduševljenju sa kojim su među Jugoslovenima pozdravljene te pobede, da će sada posle pada Turske, doći na red Austro-Ugarska.«

To je bilo jasno i pretstavnicima austriskih vlasti, koji su zaprepašćeno gledali tu bujicu radosti i oduševljenja na svima stranama, koju više nisu mogli da zaustave ni žandarmi, ni zatvori, ni kazne po »Bahovoj patenti«. – gledajući i slušajući kako se svaka manifestacija u čast srpskih i crnogorskih pobeda spontano pretvara u demonstraciju protiv Austro-Ugarske, a naročito protiv »presvetlog cara i kralja«. Jer, klicati u Austro-Ugarskoj kralju Srbije ili Crne Gore – bilo je isto što i otvoreno vikati: Dolje Franja Josif! I zato su manifestanti tako uporno i na sve strane klicali ovim kraljevima. Ali taj val oduševljenja prelazi granice jugoslovenskih zemalja, pobedama se raduju i ostali Sloveni Monarhije. »Stanje u vojsci je zlo. Izveštaji francuskog konzula u Sarajevu potvrđuju to. Raspoloženje u češkim i dalmatinskim trupama zadaje brige. Česi javno vrlo smelo govore. U Sarajevu više njih pevali su crnogorsku

[3] Oskar Tartalja, *Veleizdajnik*, Zagreb–Split, 1928, 71.
[4] Ferdo Šišić, *Jugoslovenska Misao*, Beograd, 1937, 264.

himnu »Onamo-namo«! Kažu, da se u jednom češkom puku u Kalinoviku pojavila vrlo ozbiljna nedisciplina, da vojnici jednog dalmatinskog bataljona ne kriju svoje simpatije za Srbiju i antipatije prema Austro-Ugarskoj Monarhiji. ... Kad je general Potiorek obilazio XVI. korpus u Dalmaciji, naišao je na narodne demonstracije protiv carevine i cara« ... Tako glasi jedan odlomak iz izveštaja srpskog poslanika u Beču.[5]

Vladimir Čerina, sa Oskarom Tartaljom vođa dalmatinske revolucionarne omladine, pisao je: »Prije Kosova mi smo prosto životarili kojekako, krpali naše stranke, vodili politiku državnopravnu, onu jalovu i partijsku, onu najprokletiju parlamentarnu, onu najbesmisleniju i najbeskorisniju u jednoj neparlamentarnoj državi pogotovu«. Od Kosova »osvećenog i oslobođenog« 1912., Čerina vidi nov duh. »U onim neviđenim klanjima tamo, u onim jurišima, klanjima i okršajima bilo je i onog našeg najgordijeg hrvatskog duha, što nam je sačuvano ostalo. Ono je ustvari bilo oslobođenje Stare Hrvatske pod imenom Stare Srbije«.[6]

Najznačajniji pesnici toga doba: Ivo Vojnović (jedno novo pevanje, kao dopuna poemi »Majka Jugovića«, posvećuje »Srpskoj vojsci osvetiteljici«), dr. A. Tresić-Pavičić (»Ko ne dođe na boj na Kosovo«) i Aleksa Šantić (»Na starim ognjištima«) objavili su čitave zbirke stihova u slavu srpskih pobeda, koje se čitaju i recituju. Ivan Meštrović stvara delove svoga grandioznog plana Kosovskog hrama, čije karijatide danas čuvaju grob Neznanog junaka na Avali.

Jugosloveni lekari i studenti medicine, kojima se pridružuju Česi, Slovaci i Poljaci, pored lekara Rusa, Engleza, Francuza, Švajcaraca i drugih, prelaze u Srbiju i Crnu Goru i odlaze u bolnice i na bojište da pružaju pomoć ranjenima i bolesnima.

Ali bilo je i onih naših ljudi podanika Austro-Ugarske koji su se otpočetka izjasnili protiv balkanskih saveznika, nastavili i dalje svoju akciju protiv jedinstva Jugoslovena, bili za »ujedinjenje« Jugoslovena u okviru Habsburške Monarhije i bili i ostali najuporniji propagatori te osvajačke namere, braneći je dokraja, do sloma Monarhije. U članku »Nehrišćanski katolicizam« dubrovački list »Crvena Hrvatska« (br. 86 od 26. oktobra 1912.) osuđuje turkofilstvo trojice katoličkih primasa Štadlera (Sarajevo), Bauera (Zagreb) i Pulišića (Zadar), kome oni daju izraza u javnim izjavama i preko svoje štampe, izjašnjavajući se protiv balkanskih saveznika. »Narod, kaže se u tom članku, podiže spomenik onima, koji su kao Štrosmajer služili narodu, a okreće leđa onim svojim vladikama, kad oni vole više milost vladaoca nego li riječ jevanđelja i ljubav naroda«. Svi su oni bili čvrsto vezani za vladu »najkatoličkijeg cara i kralja« u Beču, a njihov saradnik Josip Frank, koji se bio proglasio za »jedinog naslednika Starčevića« i vodio krajnju desnicu »pravaša« (Hrvatske stranke prava), čije su se pristalice zbog toga i nazivali »frankovcima«, bio je ustvari »u tajnoj službi nadvojvode prestolonaslednika Franje Ferdinanda i bečkog Ministarstva inostranih poslova.

[5] D. Popović: *Borba za narodno ujedinjenje* 1908–1914, Beograd, 100–101.
[6] V. kod Ćorovića: *Odnosi*, 538, navod iz *Književnog Severa* V, 1929, 348–349.

sa zadatkom da sprečava hrvatsko-srpsku slogu i zajednički rad na oslobođenju i ujedinjenju svega jugoslovenskog naroda«.[7] Sa tim hrvatskim klerikalcima – nasuprot jugoslovenski orijentisanim slovenskim demokratima i socijalistima – saradivali su i slovenački klerikalci. Međutim, »za vreme uspeha balkanskih saveznika njihov vod Krek trgao se i osećao je i govorio kako svaka pobeda saveznika znači i pojačavanje položaja svakoga pa i poslednjeg slovenačkog seljaka«. Ali je zato njihov drugi vođa dr. Šušterčić »sav plivao u bečkim vodama i smatrao je za svoju dužnost da i inače teški položaj Srba i njihovih prijatelja otežava i svojim izjavama i držanjem.«[8] Oni su bili oslonac vlada u Beču i Pešti i verno su im služili uvek i dosledno protiv svojih naroda, dokraja. Njihov uticaj nije bio mali. Oni su preko svojih sveštenika, a naročito fratara, uspevali da oko sebe okupe jedan deo klerikalne buržoazije i seljaštva, koga su »u ime boga i crkve« držali u neprosvećenosti, raspirujući verski fanatizam, preko koga se išlo u svako zlo. Na istoj liniji sa klerikalcima, izuzimajući jugoslovenski orijentisani deo u kome je omladina bila najmnogobrojnija, bili su, predvođeni begovima i hodžama, bosanski Turci i Muslimani.

Omladina se nezadovoljava manifestacijama i demonstracijama, mada je u tome neumorna i dan i noć. Stotine mladih ljudi uspelo je da pređe granicu pre nego što su je žandarmi i vojska poseli i zatvorili, da ovi ne bi mogli prelaziti u Srbiju i Crnu Goru, gde su stupili u vojsku kao dobrovoljci. Sa vozova nasilno skidaju te omladince, koji u tome cilju putuju u Srbiju, ali su mnogi ipak uspevali da plivajući preko Save i Drine dođu do dobrovoljačkih odreda. Najistaknutiji omladinci iz »Mlade Bosne«, na čelu sa svojim ideologom Vladimirom Gaćinovićem (koji se kao dobrovoljac borio u crnogorskoj vojsci pod Skadrom) kao Danilo Ilić, organizator sarajevskog atentata, Mustafa Golubić, Dragutin Mras, Jovan Živanović (kao dobrovoljac poginuo u ofanzivi srpske vojske 1914., kod Srebrnice u Bosni) i toliki drugi borili su se kao dobrovoljci u srpskoj vojsci.[9]

Formiraju se odbori za prikupljanje priloga u novcu, lekovima i stvarima ne samo za srpski i crnogorski Crveni Krst, već i za bugarski i grčki. Sve dok vlast nije zabranila rad ovih odbora, kao i slanje novca i materijala, žene su dobrovoljno pravile zavoje ili šile vojničko rublje, na kome su vezle pobedničke pozdrave. Sve se to šalje u Srbiju i Crnu Goru. Daju svi, opštine iz svojih budžeta votiraju znatne sume za ovu pomoć, daju bogati i siroti; daju se hiljade i stotine zlatnih kruna, ali se daje i kruna-dve, pa čak samo i po pola krune, onoliko koliko ko može. Oni koji daju krunu ili pola krune, upisuju se u spiskove priložnika, koji se objavljuju u novinama, koje će policija jednoga dana upotrebiti kao spiskove onih, koje treba hapsiti kao otvorene neprijatelje Monarhije.

[7] Ferdo Šišić: *Jugoslovenska Misao*, Beograd, 1937, 254.
[8] Vl. Ćorović: *Istorija Jugoslavije*, Beograd, 1933, 560–561.
[9] Veselin Masleša: *Mlada Bosna*, Beograd, 1945, 172.

U prvo vreme vlasti su tolerirale ove manifestacije – jer su se u Beču i Pešti još uvek nadali, da će doći na bojištu do nekog preokreta, i da će se rat ipak nepovoljno završiti, svakako za Srbiju i Crnu Goru. Očekivali su i želeli da taj vojnički poraz bude istovremeno i moralni poraz Jugoslovena, koji su rat Srbije i Crne Gore oglasili za svoj rat. Ali kada je za nepunih mesec dana postalo očevidno – da je Turska pobeđena, vlasti su okrenule drugi list. Naročito, kada je sredinom novembra 1912. bila naređena delimična mobilizacija i kad se očekivalo da će doći do napada na Srbiju i Crnu Goru. Nastala su hapšenja i preduzimane su odgovarajuće mere da se manifestacijama učini kraj.

Među bezbrojnim manifestacijama, odnosno demonstracijama, u kojima učestvuju i omladina[10] i građanstvo i seljaci iz okoline gradova, odigrale su se dve, koje su bile najznačajnije i koje su izazvale neposredne krupne političke posledice. One su, pre svega, značajne stoga što nam pružaju vernu sliku sadržaja i smisla ne samo te dve manifestacije, već što su one po svome obimu i načinu izvođenja dale pečat svim ovim događajima o kojima je reč. Sem toga, posle ove dve demonstracije vlasti su preduzele energične mere i sprečavale ponavljanje masovnih demonstracija, kao što su bile ove dve, iako su se manifestacije i dalje produžavale. To su dve demonstracije organizovane u slavu pobeda balkanskih saveznika, koje su održane u Splitu i Šibeniku u nedelju 10. novembra 1912. Te demonstracije opisane su u savremenoj jugoslovenskoj i austrougarskoj štampi, pa se one pominju i ističe se njihov značaj i u našoj istoriskoj literaturi toga doba. Međutim, ja sam u Državnom arhivu u Zadru u »Tajnim aktima« nekadanjeg c. i k. Prezidijuma Namesništva za Dalmaciju u Zadru našao službena akta dosad potpuno nepoznata i neiskorišćena, koja nam dopuštaju da prikažemo ove dve manifestacije, odnosno tačno rečeno demonstracije protiv Austro-Ugarske, jer su one to ustvari i bile, – u onoj svetlosti u kojoj su ih videle austrougarske policiske i vojne vlasti.

DEMONSTRACIJE U SPLITU

Čim je počeo Balkanski rat, uredna i tačna birokratija biv. c. i k. Namesništva za Dalmaciju u Zadru, u »Tajnim aktima« Prezidijuma otvorila je posebnu rubriku »Situacija u Dalmaciji s obzirom na događaje na Balkanu« pod kojom se vodila sva prepiska, koja se odnosila na to pitanje, odakle smo i mi uzeli ove podatke.

[10] Dečaci su na šeširima nosili trake sa natpisima imena Karađorđa, Vojvode Radomira Putnika, zatim imena mesta pobeda Kumanovo, Bitolj, Skadar, Jedrene i druge natpise, a žandari su ih jurili po Splitu pokušavajući da im otrgnu te trake. V. D. Popović: *Borba za narodno ujedinjenje*, 100 i O. Tartalja: *Veleizdajnik*, 71.

Već 22. oktobra 1912. (dakle, samo četiri dana posle objave rata), Namesnik za Dalmaciju grof Atems,[11] poslao je izveštaj[12] ministru unutrašnjih dela u Beču kojim mu je javljao, da je seosko i otočansko stanovništvo »mirno i ima lojalno držanje.« To se on lično uverio i kaže da su takvi i izveštaji koje su slali kotarski poglavari. Međutim, u velikim obalskim gradovima u Splitu i Dubrovniku stanovništvo je uzrujano, naročito zbog burne studentske omladine, i u ovim krugovima postoji solidarnost sa jugoslovenskim idejama. To se vidi iz demonstracija u ova dva grada, koje su pokrenuli neki Crnogorci, vojni obveznici Crne Gore, kao i austriski građani iz Dalmacije, koji kao ratni dobrovoljci odlaze u Crnu Goru i Srbiju. To se videlo u Boki Kotorskoj gde stanovništvo simpatiše Crnoj Gori, a u poslednje vreme i u Zadru i Šibeniku.

Karakterističan je, nastavlja namesnik, izveštaj policiske stanice iz Dikla, opština Zadar, da su mnogi rezervisti na novinske vesti da će biti rata zbog događaja na Balkanu, uzeli prekomorske pasoše, u očiglednoj nameri da izbegnu mobilizaciju.

Ali ovo držanje obalskih velikih gradova, kaže svoje mišljenje na kraju izveštaja namesnik, nije samo u vezi sa događajima na Balkanu, već to ima veze i sa susednom Hrvatskom, koja možda hoće da balkanske događaje iskoristi u svrhu svoje propagande.

Po objavi rata veliki broj Crnogoraca koji su se nalazili na pečalbi ili na školovanju po inostranstvu, krenuli su u Crnu Goru, da kao obveznici ili kao dobrovoljci stupe u vojsku. Oni su dolazili do Trsta ili Rijeke železnicom, a zatim su se ukrcavali u brodove za Kotor i dalje. Ove Crnogorce omladina i građanstvo dočekuju u dalmatinskim pristaništima i priređuju im burne ovacije i časte ih.

Vojna komanda počinje da gubi strpljenje što policiske vlasti ne uspevaju da spreče ove manifestacije i 1. novembra 1912., komandant XVI. korpusa iz Dubrovnika, obraća se aktom [13] Namesništvu u Zadru, u kome se kaže da je 28. oktobra 1912. u Split stiglo 80 Crnogoraca iz Nemačke na putu za Crnu Goru. Dočekao ih je gradonačelnik i dao im 100 kruna. Na određenim mestima u gradu častili su ove ljude vinom i pivom. Tuđe su himne i pesme pevane. Dalje se kaže da su neki od ovih Crnogoraca dirnuti ovim neočekivanim dočekom izjavljivali »da su Austrijanci dobri ljudi i da su svuda srdačno dočekivani.« Inženjer Mužinić hteo je da drži govor, ali je od političkih agenata bio sprečen, jer

[11] Na položaju namesnika u Zadru smenjivali su se uglavnom kroz ceo XIX vek nemački generali i plemići. Tako je namesnik bio i baron Handel, koji je morao biti smenjen oktobra 1904., zbog opstrukcije Dalmatinskog Sabora, koji nije hteo s njime sarađivati zbog jedne uvrede nanete Dalmatincima. On je morao napustiti sednicu Sabora pred protestima i poklicima: »Vanka Handel, vanka nedostojni«! Zamenio ga je privremeno dvorski savetnik Dubrovčanin Niko Nardeli, koji je zatim 5. januara 1906. postavljen za namesnika i kao takav penzionisan 1911. Za namesnika je 11. januara 1912. ponova postavljen Nemac, pravi dvorski savetnik Marius grof Atems, koji je bio i poslednji dalmatinski namesnik do sloma 1918.

[12] Državni arhiv u Zadru (u daljem tekstu skraćeno DAZ). »Tajna akta« (u daljem tekstu skraćeno TA) fasc. 63/569, akt broj od 22. X. 1912.

[13] Isto, akt broj 71.

je počeo govor »mi nismo Austrijanci, mi smo Hrvati«. Kad je brod pošao, Crnogorci su klicali Franji Josifu a Splićani su ćutali, pa i kad su Crnogorci ponavljali ove poklike.[14]

U aktu se, dalje, navodi da su bili prisutni gradonačelnik (pretsednik opštine), neki opštinski većnici, kotarski poglavar i mnogobrojna splitska inteligencija. Na javnim mestima, nastavlja u jetkom tonu korpusni komandant, i po železničkim vagonima pišu se uvrede za cara. Komandant pita stoga Namesništvo, šta misli da preduzme povodom ovoga.

Namesnik je posle ovoga akta odmah pozvao u Zadar gradonačelnika Splita Vinka Katalinića, koji će, videćemo docnije, postati glavni progonjenik zbog ovih splitskih demonstracija, i razgovor sa njime dostavio posle toga ministru unutrašnjih dela u Beču i komandantu korpusa u Dubrovniku.[15]

Katalinić je u ovome razgovoru objašnjavao namesniku da se radi o »izrazima radosti, koje on nije mogao sprečiti«. Na to mu je namesnik rekao da vlada nema nameru da sprečava izraze simpatija, ali da se u Splitu ne radi o tome. Katalinić je izjavljivao da u Splitu »niko nije protiv cara«, ali da se možda radi o »agentima provokatorima Talijanima, koji žele da naškode dobrom glasu Splita«. Katalinić, koji očevidno želi da izbegne nezgodna izjašnjavanja, koja od njega namesnik očekuje, prelazi na drugi teren, na kome je on sigurniji od namesnika, iznoseći da su to i odjeci uznemirenja u Hrvatskoj, koja već odavno drže slovenske elemente u Monarhiji u uzrujanju. Katalinić očevidno aludira na komesarski Cuvajev režim u Hrvatskoj, koji je doveo do Jukićeva atentata, protiv koga je bila u punom jeku borba, kako u Hrvatskoj tako i u Dalmaciji. Namesnik je naglasio Kataliniću da on kao izabrano, odgovorno, lice mora da spreči izgrede, ponavljajući da vlada (u Beču) nema nameru da sprečava izraze simpatija naroda za balkanske države. Najzad, Katalinić je uz obavezno izjavljivanje da »masa i građanstvo znaju šta ima da blagodare Austriji, nisu protiv Monarhije«, – obećao, da će se odmah po povratku u Split zauzeti da se radikalni elementi otstrane i spreči ekstremni šovinizam. Koliko je namesnik i sa pravom malo verovao gradonačelniku Splita, koji je bio pristalica Hrvatske pučke napredne stranke i kao takav izabran na taj položaj, vidi se po tome što kao svoje mišljenje na kraju izveštaja namesnik kaže da ne može da tvrdi i predvidi da li su samo radikalni elementi u opštini ti koji stoje pod uticajem dr. Smodlake,[16] koji utiču na Katalinića.

[14] »Dolazi često do komičnih scena, piše Oskar Tartalja o ovim dočecima i čašćavan'u Crnogoraca u Splitu, kojima je i sam prisustvovao. Crnogorci misle da Split pripada Crnoj Gori, pa kliču Splitu; drugi opet (kliču) Austriji misleći, da cijela monarhija misli tako kao Split«. *Veleizdajnik*, Zagreb–Split, 1928, 71.

[15] *DAZ, TA.* fasc. 63/569, akt broj 72 od 3. XI. 1912.

[16] Dr. Josip Smodlaka, advokat iz Splita, osnovao je i bio vođa Hrvatske pučke napredne stranke, koja je u severnoj Dalmaciji okupila oko sebe gotovo celokupno seljaštvo, jer je u programu stranke, pored borbe za demokratiju, bio i zahtev za rešenje agrarnog pitanja u Dalmaciji, odnosno ukidanje kolonata. Splitska opština bila je u rukama te stranke, a sam Smodlaka bio je poslanik za Dalmaciju u Carevinskom veću u Beču, u kome se isticao svojim borbenim stavom protiv Austrije kao i preko

očevidno želeći da kaže da i njega samog smatra kao jednog od tih radikalnih elemenata.

Ali korpuska komanda nije se zadovoljila ovim opštim protestima. Ona dostavlja nekoliko dana kasnije Namesništvu da je »nekakav Kosta Simbo (ili Limbo) praktikant u poreskom uredu u Splitu rekao :»Ja sam državni činovnik, a nek se ... (u aktu je doslovno navedena psovka) ... Franjo Josip«, tražeći da se ovo ispita i izgrednik kazni.

Iz odgovora namesnika vidimo, da je bio u pitanju Ljubo Koštan praktikant; da je ovaj zaista izrekao dotičnu uvredu; da je od dužnosti suspendovan i uhapšen u sudskom zatvoru i da će o kazni komanda biti obaveštena.[17] Ne znamo koliko je grešni Ljubo kažnjen za onu masnu psovku, ali u Austriji se moglo vikati i psovati šta se htelo, ali »uvreda veličanstva« bila je u Monarhiji »najteži zločin«, koji nije mogao da prođe bez kazne, i videćemo iz kasnijih izveštaja da se vlasti najviše nerviraju i da naročito progone zbog psovanja »cara i kralja, koje postaje za vreme ovih dana masovna pojava.«

Ministar unutrašnjih dela iz Beča u odgovoru na namesnikov izveštaj o razgovoru sa Katalinićem, koji je inače ministar odobrio, skretao je pažnju namesniku na ozbiljnost situacije. Iako je rečeno, kaže se u tom ministrovom aktu,[18] da će se tolerirati izrazi simpatija za slovenske balkanske države, rešeno je da se sa najvećom energijom moraju sprečavati antidržavni i antidinastički izgredi. Zato treba uzeti u obzir i pojačavanje žandarmerije u pojedinim mestima, a naročito treba ostati u dodiru sa masama, na koje valja, preporučuje ministar, uticati da događaji ne izazovu neželjene posledice. Kao što se vidi, u Beču su već počeli da gube strpljenje, jer je pobeda balkanskih saveznika bila svršena stvar, i ministar je upozoravao na potrebu pojačavanja žandarmerije.

Prolazak Crnogoraca brodovima kroz dalmatinska pristaništa stalan je povod za građane tih mesta, a pogotovu za Splićane, da manifestuju svoja raspoloženja, koja rastu sa pobedama na Balkanu, pa tako dolazi i do jedne noćne manifestacije, 9. novembra 1912., koja je ispala slučajno, kao uvod u onu, veliku, organizovanu, koja je bila održana sutradan.

U izveštaju koji je kotarski poglavar u Splitu (Silva, Mađar) već sutradan ujutro poslao Namesništvu u Zadar, ova splitska noćna demonstracija opisana je ovako:[19]

»Dne 9. XI. 1912. u ponoć bilo je na prolasku za ratište brzim Lojdovim (brodom) navodno 420 Crnogoraca. Pošto se je već oko 7 sati uvečer znalo da će rečeni Crnogorci biti na prolasku, a pošto je iste večeri bio i koncert Muzičkog društva »Zvonimir«, čega radi prilično veliki broj mladeži bijaše na okupu, pri dolasku parobroda bilo se je sakupilo

svoga lista »Sloboda«. Ekonomski program stranke, borbeno pisanje lista »Sloboda«, otvoreno neprijateljsko držanje prema Austriji bio je razlog što su njega i njegovu stranku vlasti smatrale veoma opasnim protivnicima.

[17] *DAZ, TA*, fasc. 63/569, akt broj 77 od 9. XI. 1912.

[18] *Isto*, akt broj 85 od 16. XI. 1912.

[19] *Isto*, akt broj 89 od 11. XI. 1912.

mnoštvo svijeta, kojih 500–600 duša među kojima priličan broj ženskih, nekoliko težaka, a najviše učeće mladeži osobito učenika.

Netom je parobrod pristao, bijahu uzduž gata zapaljene tri-četiri baklje, dočim svjetina uz poklike kralju Nikoli i kralju Petru pjevaše balkanske himne i razne druge narodne pjesme.

Netom za čas bijaše prestala pjesma, jedan Crnogorac sa palube ostavi (oslovi) Spljećane zahvaljujuć im na doček i hrabreći svoje sunarodnike i saputnike Crnogorce za rat na odbranu domovine kliknuv »Živio kralju Nikola« i Slovenima.

Zatim nakon ispevanja crnogorske himne bi dignut u zrak dr. Budislav Grgur Anđelinović, koji u kratkom odgovoru Crnogorcu koji je sa palube čas prije govorio bio, odvrati bodreć junake koji u rat idu protiv Turčina, naglasiv da je neprijatelj Slovena savladan, jer vođen od nemačkog generala fon Andergolopaša,[20] da se do sada tim (njihovim) pobedama divi cijeli kulturni svijet osim onaj Centralne Evrope.

Pošto je na brodu bio jedan odjel francuskog Crvenog Krsta, dotaknuo se je i naklonosti Francuza prema Slovenima naglasiv da je sada vrijeme za pobedu slovenske i romanske rase.

Dok je dr. Anđelinović govorio podignut na leđima drugih, a usto opkoljen svjetinom, padoše poklici »Doli njemački oficiri«, »Doli Germanija« i »Doli švapske bajunete«. Dr. Anđelinović završio je svoju bjesedu poklikom »Živio kralj Nikola« i »Eviva la France«.

Svjetina zatim ispjeva crnogorsku himnu i Marseljezu uz pljeskanje i poklike kralju Petru, Nikoli i Francuskoj republici.

Časak prije odlaska parobroda, a malo prije nego je most dignut, jedan drugi Crnogorac, po obličju radnik, reče par riječi, sadržaj kojih usljed žamora i buke nije se moglo shvatiti, te je završio kličući Hrvatima, željom da Slovenstvo pobijedi te da dođe dan kad svi budu okupljeni pod jednim barjakom.

Na ove riječi plane svjetina vrlo živim aplauzom i poklicima »Tako je« i »Živio«.

Povjerenik Peršić naredio je odmah službeniku peljaru da pođe na parobrod, da naredi zapovjedniku da zabrani govore sa palube te preporuči pospješenje odlaska.

Netom se peljar vratio, bi dignut most, te se je parobrod odmaknuo uz pjevanje crnogorske himne i klicanje kralju Nikoli, Petru i Francuzima.

Dok je parobrod još uz pristanište bio, jedan mladić Francuz, član odjela Crvenog krsta, zahvalio se je sa palube za poklike Francuskoj, te je rekao par riječi na francuskom jeziku, ali tako lagano da ga je malo ko mogao čuti i razumjeti.

[20] Fon der Golc, nemački general, bio je uoči Balkanskog rata postavljen za instruktora turske vojske, pa je radi toga primio i tursko podanstvo i prozvan Golopaša. Njegova je zadaća bila da reorganizuje tursku vojsku kao buduću saveznicu Nemačke. Poraz turske vojske pretvorio se u poraz nemačkog vojničkog renomea, i to je korišćeno u propagandne svrhe, kao što je i ovde bio slučaj, njegovog imena.

Nakon odlaska parobroda veći dio svjetine počeo se je razilaziti, dočim jedna grupa od 30–40 njih došla je do vrata grada pjevajući »Veselu Srbadiju«, gdje se je napokon razišla«.

Toga dana, 9. novembra, kada se ovako manifestovalo po Splitu, grčka vojska je bila ušla u Solun.

Za nedelju 17. novembra bila je predvidena velika manifestacija »u slavu pobeda balkanskih saveznika.« Pad Soluna, bio je povod da organizatori promene svoj plan i da odluče, da se manifestacija održi već sutradan, u nedelju 10. novembra.

Saznavši za ovu promenu, kotarski poglavar Silva se uzrujao. On se prvo obratio komandantu mesta u Splitu. U svome aktu[21] on kaže da su u Splitu sve češće demonstracije koje uzimaju antidinastički smisao. Za 17. novembar bile su zakazane velike manifestacije u čast pobeda slovenskih naroda, ali zbog pada Soluna iznenada je promenjena namera i rešeno je da se manifestacije održe danas (pisano je 10. XI. pre podne) popodne ili večeras. Zbog suprostavljanja Monarhije, kaže poglavar dalje, i njenih saveznika pobedama i proširenju Srbije treba očekivati da će se ove manifestacije okrenuti protiv Monarhije i njenih saveznika.

Kao što se vidi, poglavar Silva bio je savršeno tačno upoznat sa raspoloženjem građana Splita, kao što je znao i uzroke takvog raspoloženja, tačno predviđajući i posledice.

Ali predviđajući i to da će u ovim demonstracijama, kako Silva pravilno naziva zakazanu manifestaciju, uzeti učešća 5–6000 ljudi (prevario se, bilo ih je preko 8.000), a kaže da ima na raspoloženju samo 10 žandarma i 5 agenata, on je tražio od komande mesta da vojska bude u pripravnosti, što je i učinjeno.

Dan ranije, 9. novembra, poglavar se bio obratio gradonačelniku Kataliniću, saopštavajući mu da je čuo da se za sutra popodne spremaju manifestacije u proslavu balkanskog oružja, »te da će u istim biti nošeni barjaci narodnosti nezastupljenih (!) u Monarhiji«. Poglavar je upozoravao gradonačelnika na zakonske propise, kojima je to bilo zabranjeno i pozvao ga je, »da uz ostale korake za zaštitu zakona nakon identificiranja barjaktara odnosne barjake otstrani.« Istovremeno, zahtevao je od gradonačelnika da pozove upravitelje škola u Splitu da školskoj omladini zabrane učešće u manifestacijama.

Istovremeno poglavar je uputio izveštaj Namesništvu u Zadru,[22] u kome saopštava: »Jutros nakon što je stigla vijest, da bi Solun bio pao, Općina Splita u ime veselja izvjesila je općinski barjak na općinski dom. Za općinom izvjesiše i sva hrvatska i srpska društva svoje barjake i sagove, a nezaostaše ni nekoliko dućanđija. Ovo djelo veselja pobudilo je među jednim dijelom građanstva osobitu živost, koja će po svoj prilici sutra dati osobitog izraza u iskazima za slavu balkanskog

[21] *DAZ, TA*, fasc. 63/569 akt broj 89 od 18. XI. 1912.
[22] *Isto.*

oružja. Nemogu a da ozbiljno ne istaknem, da držanje Općine Split tokom događaja na Balkanu počimlje prekoračivati svaku mjeru«.

U Beču bi najradije istakli crnu zastavu zbog pada Soluna, sa kojim su u nepovrat odlazili planovi Monarhije, jer je preko Soluna trebalo da ide njen i opšti germanski prodor na Istok – a opština u Splitu – ističe barjak sv. Duje, dok ostala hrvatska i srpska društva ističu svoje zastave i kite domove sagovima. To se Splićanima nije moglo oprostiti!

Zakazana manifestacija, koju je sa toliko crnih slutnji očekivao poglavar Silva, sa vojskom u pripravnosti, održana je u Splitu u nedelju 10. novembra 1912. i evo kako je u svome službenom izveštaju,[23] koji je podneo »c. i k. policijski povjerenik Alfred Peršić«, »c. i k. namjesništvenom savjetniku c. i k. kotarskog poglavarstva u Splitu«, opisao tu manifestaciju.

»Danas (10. XI.), priča Peršić u svom izveštaju, u 6 sati posle podne sakupila se na Marmontovoj poljani u ovom gradu velika masa svijeta svake ruke i spola, koja nakon ispevanja balkanskih himni predvođena od načelnika grada gosp. Vinka Katalinića, općinskih prisjednika (većnika) dr. Ante Trumbića, dr. Gaje Bulata odvjetnika i narodnog zastupnika (poslanika), prisjednika odvjetnika dr. Ivana Tartalje, te prisjednika liječnika dr. Frana Prvana, svijuh iz Splita, krene pod trobojnim hrvatskim, srpskim i slovenskim niz staru obalu ... do na Gospodski trg, gdje se je konačno sva masa svijeta stekla, zaustaviv se ovdje pred općinskim domom.«

Peršić opisuje dalje da je povorka, »očigledno organizovana«, uz paljenje baklja prošla detaljno opisani put, »pjevajući narodne pjesme, balkanske himne te neprekidno klicajući sad jednom sad drugom vladaru slovenskih balkanskih država, kao sad jednoj sad drugoj vojsci, mornarici grčkoj, raznim vojujućim generalima i zapovjednicima na ratištu, »Živio«!

Među poklicima povorke, koja je po navodu Peršića brojala preko 8.000 duša, Peršić je čuo i poklike: »Doli Cuvaj! Doli fon Golc-paša i Doli pruski oficiri!«.

Na trgu je prema preporuci poglavara Silve Peršić rekao gradonačelniku Kataliniću da su govori zabranjeni, na šta je ovaj odgovorio: »Nije moguće, govorit ću ja i zastupnik Mikačić«. Katalinić je govorio sa balkona opštinske zgrade i u svome izveštaju Peršić je njegov govor ovako rezimirao:

»Dani slave Balkanaca, dani su slave i naše. U tri nedelje oslobodili su braću svoju od ugnjetavanja sa strane vjekovnog neprijatelja osvojiv starodrevnu domovinu od Crnoga do Jadranskog mora.« Završi govor (Katalinić) želeći vojujućim sreću, te sa riječima: »ufamo se da će ti junaci osloboditi i nas«. Govor bi pozdravljen vrućim aplauzom i živio, te bi odmah ispjevana jedna od narodnih himni«.

Iz obližnje kafane »Troccoli« bi donet astal sa koga zastupnik Dujem Mikačić, održa govor, koji je Peršić u svome izveštaju rezimirao:

[23] *Isto*, akt broj 115.

»Danas mi slavimo pobjedu saveznika na Balkanu, čija pobjeda nije samo njihova već i naša, jer će nam ista donijeti koristi i na političkom i na ekonomskom polju. Do danas politički razjedinjenim, darivali su nam Hedervarija i Cuvaja, a nijekali su nam željeznice i puteve spoja sa Balkanom te time spriječavali naše ekonomsko i kulturno združivanje. Pobjedom Balkanaca nadajmo se da će se i kod nas promjeniti prilike, te će nas više poštovati i neće nas više moći spriječavati.«

Peršić kaže da se jedva probio kroz svetinu, opomenuo Mikačića da se »nesmije govoriti jer nije skupština«, a ovaj je uskoro završio govor.

Posle Mikačića, govorio je dr. Ivo Tartalja, koji je prema Peršiću, rekao između ostaloga ovo:

»U malo tjedana su balkanski saveznici, koje je evropska diplomacija bagatelisala, dokazali da imaju u sebi dovoljno snage i volje za svoj napredak i uskrsnuće u političkom i ekonomskom pogledu, te da ne trebaju odsele nikakvog tutorstva. Niže zatim, (Ivo Tartalja), njihove pobjede i junaštva te završuje, nek njihovi ideali pobijede pak da se kao bratski narod zagrlimo na Jadranskom moru.«

Peršić piše dalje: »Nego, sa praga prizemlja općinskog doma mehanik Dragomir Radica reče par riječi, pozivljuć da se čim prije očita služba božija za pokoj duša poginulih junaka«. Peršić nastavlja:

»Za Radicom progovori dr. Budislav Grgur Anđelinović, te reče po prilici: »Današnji dan slave ovog starog grada biva izraz našeg veselja za pobjedom braće svoje, koja nam je u svemu jednaka u krvi i u jeziku, a bila bliža mnogo više nego koji graf od Foralberga od onih iz Kragujevca ili Cetinja«. Proslijedi zatim: »Mi Hrvati ufamo se, da će uz slavodobitne barjake srpske i crnogorske zalepršati naša krvlju poškropljena hrvatska trobojnica, pod kojom su se borili naši junaci od Svačića do Kvaternika«. »Napokon zaključi, (Anđelinović) objavom da je današnje slavlje ovim završeno te pozove prisutne da se mirno raziđu«.

»Napomenut mi je ovdje da sam kao zastupnika Mikačića, nastavlja Peršić, tako i dr. Tartalju i Anđelinovića više puta prekinuo opomenom da su govori zabranjeni ali da se isti mojoj opomeni odmah ne odazvaše.«

»Pri kraju, završava Peršić ovaj svoj izveštaj, bi ispevana himna »Oj, Sloveni!«, našto se svjetina mirno razišla. Svi govori zajedno trajaše oko pola sata.«

U opširnom izveštaju,[24] koji je poglavar Silva poslao strogo poverljivo i na ličnost namesnika Atemsa, na dan 12 novembra, kojim je obuhvatio obe demonstracije i onu od subote i ovu od nedelje, uz koji je poslao i gore navedeni izveštaj poverenika Peršića, poglavar konstatuje da su demonstracije dobile »sasvim za Austriju neprijateljski stav«, koji policija nije mogla da spreči. Taj neprijateljski stav, kaže poglavar, došao je do izražaja najposle u govoru koji je sa balkona opštinske kuće, »uz pomoć suflera«, održao gradonačelnik Katalinić, u kome je ovaj, po navodima poglavara Silve, rekao »da će junačka balkanska braća osloboditi i Dalmaciju«. Bez obzira na same reči koje je Katalinić izgovorio,

[24] *Isto*, akt broj 89.

poglavar smatra da je njihov smisao jasan i da je to veleizdaja. Silva kaže dalje da će sud rasvetliti govor Katalinića, ali on nalazi da je jasno da je opština Split, »koja je izlazna tačka naše zemlje (Dalmacije), u rukama ljudi, čije izdajničke ideje truju našu omladinu«. Smatrajući da Katalinić zaista možda nije svestan šta je kazao, »pošto nezna dobro srpsko-hrvatski jezik«,[25] Silva jetko kaže: da su toga morali biti svesni »carevinski poslanik dr. Smodlaka, ili adv. dr. Tartalja ili najzad član Zemaljskog veća dr. Trumbić, koji su napisali govor (Katalinića) koji je u prizemlju opštinske zgrade ugledao sveta«. Silva smatra da će se takve stvari odigravati i dalje, dok Smodlakina stranka drži upravu u svojim rukama, te smatra da treba očekivati »da će se opština i dalje kretati u znaku antipatriotskom i antidinastičkom.« I da bi to potvrdio, Silva dodaje »da se prilikom proslave rođendana »našeg premilostivog cara« opština splitska uzdržala da uzme vidnijeg učešća u izrazima naše radosti«.

Prebacujući tako svu odgovornost za demonstracije i veleizdajništvo na vođstvo Hrvatske pučke napredne stranke, konkretno na Smodlaku, Trumbića i Tartalju, idući dakle putem najmanjeg otpora, poglavar Silva zatvara oči pred činjenicom da je u ovoj demonstraciji uzelo učešća preko 8.000 duša, a to će reći sve ono što je bilo sposobno za to, jer je Split tada brojao manje od 20.000 stanovnika; prelazeći i preko spontanosti ove i ostalih već prošlih manifestacija i demonstracija, jer nije postojala nikakva čvrsta stranačka ili druga organizacija koja bi mogla izvesti Splićane u takvom broju na ulice grada, – poglavar Silva je na kraju svoga izveštaja tražio od namesnika grofa Atemsa: da se opštinska uprava smeni. Tražio je: da se na čelo opštine »dovede čovek, koji će biti garantija, da se Monarhiji neće nanositi šteta«, zahtevajući pri tom da se i žandarmerija pojača, »da bi mogao sprečiti svako nepatriotsko i antidinastičko nastojanje«.

Tako se odigrala ova demonstracija u Splitu, a po dogovoru organizatora istoga dana i tačno u isto vreme održana je i ona druga demonstracija, u Šibeniku.

DEMONSTRACIJA U ŠIBENIKU

O ovoj demonstraciji u Šibeniku kotarski poglavar je poslao Namesništvu već sutradan. (11. XI.), svoj opširan izveštaj,[26] u kome ovako opisuje događaje u Šibeniku:

[25] U to doba nije bio redak slučaj u Dalmaciji, da su pojedinci, inače Hrvati, bili vaspitavani po talijanskim školama, ili kojima je često puta talijanski jezik, zbog mešavine brakova, bio maternji jezik, pa su naknadno učili hrvatski. Svakako je to bio i slučaj Katalinića, koji je zbog ovoga govora, zajedno sa ostalim učesnicima i govornicima na ovoj demonstraciji odmah početkom rata 1914. bio uhapšen i suđen za veleizdaju, a istraga protiv njega bila je započela neposredno posle ovog njegovog govora, pošto je ceo opštinski odbor Splita bio smenjen, a umesto odbora postavljen komesar.

[26] *DAZ, TA*, fasc. 63/569.

Poglavar javlja da je demonstracija »tajno organizovana«. Oko podne izdat je iznenada poziv kojim »općina Šibenska poziva građane da na 10 tek. mca. okite i rasvijetle kuće«. Zabrana bi dovela, kaže poglavar, do otvorenog konflikta sa građanima, pa je stoga on nije zabranio. »Na podne je koncertirala Banda Cittadina pa je morala dva puta ponoviti himnu, koju je učitelj glazbe Orsini komponovao u čast kralja Nikole I«.

»Poslije podne oko 6 sati uvečer, kaže se u izvještaju, sakupilo se pred društvom Hrvatskog Sokola mnoštvo naroda, te su se iz rečenoga društva iznijeli barjaci balkanskih država, hrvatska trobojnica i mnoštvo bakalja; sastajala se povorka; gospode, među kojima se u prvom redu isticala načelnikovica (t. j. supruga gradonačelnika dr. Krstelja – prim. M. Ž.), nosile su se baklje, a na čelu povorke stupaše maldane cijela općinska uprava i Odbor za sakupljanje milodara za Crveni križ, biva; načelnik dr. Krstelj, zastupnici dr. Bakotić i dr. Drinković; općinski prisjednici (većnici) dr. Smolčić, Vlade Kulišić i drugi; zatim odvjetnik dr. Mikale, dr. Iljadica i t. d.«.

»Ova je povorka, nastavlja izvještaj, uz sviranje maldane cijele fanfare vatrogasaca, slijedila kroz grad te ispunila dupkom trg. Tu se je improvizirala tribina, na kojoj su držali govore zastupnici dr. Drinković, dr. Bakotić i načelnik dr. Krstelj. Zbog neprestanih usklika i aplauza, kaže se u izvještaju, nisu se mogli pratiti govori, koji su se vrtili o pobjedama koalizovanih država i naravno o položaju u Hrvatskoj. Ovi su govori jamačno raspalili masu, jer sem poklika balkanskim državama i njihovim vladarima bilo je čuti i poklika »Doli Cuvaj« i »Živio Jukić«.

»Na povratku povorke iz glavnog trga, nastavlja se u izvještaju, na Poljani jedna mala grupa trhonoša i težaka, upotrebljavajući tesnoću glavne ulice te nemogućnost slobodna kolanja, uskliknu »Doli Austrija«! a navodno na nagovor nekog Blaža Fakčevića, poznatog tom Pretsjedništvu radi napadaja na Kornesta Bonetija, usudila se vikati i »Doli Franjo Josip!«. Srećom, kaže poglavar, nalazio se tu blizu policajni agent Jakov Lovrić, koji, iako ih nije mogao smjesta uapsiti, mogao je ipak ih identificirati. Isti su bili, iza kako se je povorka razišla, uapšeni; danas na temelju carske Povelje 20. aprila 1854. osuđeni su na 14 dana zatvora svaki, te predani u sudbene zatvore na raspoloženje državnog odvjetnika. Ovi jesu: Fakčević Blaž p. Spire, Klarić Linardo Šimin, Belamerić Joso p. Ive, težaci; – Stošić Andrija p. Stipe, Baranović Joso p. Miška, Matojević Joso Matin, rečeni (nazvani) »Frankopan« – trhonoše.«

»Na Poljani iza pjevanja »Lijepa naša ...«, povorka se je razišla.«

»Odvjetnički kandidat, sada u sudbenoj praksi, Ivan Aničin sa nekoliko drugova na glavnom trgu vikao je »Živio Jukić« te kad je opazio radarstvenog povjerenika Stasnia, pogledavši ga ostentativno i podrugljivo (viknu) »Dolje špijuni, vanka špijuni«, a ostali svi složno »doli i vanka«, te je isto društvo ove poklike opetovalo i na Poljani kad se je povorka razišla, netom je rečenog povjerenika iznova ugledala«. Povjerenik u izvještaju kaže da je protiv njih povedena istraga i kad budu kažnjeni, da će biti predati sudu.

Naglašavajući još jednom da su opštinska uprava i Odbor Crvenog križa ovu demonstraciju tajno organizovali, t. j. da poglavar nije blagovremeno ništa o njoj saznao, – te da mu nije ništa drugo ostalo nego samo da naredi praćenje i nadziravanje demonstracije, poglavar konstatuje:

»Iz ovih događaja jasno proističe da je među inteligencijom, osobito pak mladim naraštajem, počeo nicati jugoslovenski iridentizam potaknut od njezine štampe, osobito pak od časopisa »Naprednjak«, koji je kao što se je moglo to Pretsjedništvo uveriti po »sadržaju zaplenjenih brojeva istog, postao pravim organom iridentizma.«

»A i sama općina Šibenska, kako sam upozorio to Pretsjedništvo izvješćem od 16. listopada br. 740/rez., radi prilika u Hrvatskoj, pokazuje od nekog vremena nacionalističku tendenciju, te iza buknuća Balkanskog rata naginje na jugoslavensku ideju, koja doista nemože da se slaže sa interesima naše Monarhije«.

Poglavar dalje kaže da će se i ostale opštine ugledati na Šibenik, te će se »i tamo preneti iridentistički duh«, pa dodaje: »doduše, pučanstvo ne shvaća, te doslijedno ne interesira se još za ovaj pokret, ali usledi li propaganda javne štampe i omladine, prvo ili poslije i narod će shvatiti i oduševiti se za jugoslovensku ideju«.

Poglavar ističe, da sve to štiti opštinska uprava, pa prirodno opštinska policija »ili je pasivna ili iščezne, a on nema snage, jer je svaka postaja žandarmska ispod polovine određenog broja, a u Šibeniku ima svega 4 oružnika, prema 8 koliko mu pripada, tako da se u slučaju potrebe mora ograničiti na samo nadziranje manifestacije«.

Ovaj svoj izveštaj kotarski poglavar Šibenika završava ovako: »Budu li ove manifestacije učestale, neće mi drugo preostat doli predložiti raspust Općine ili pak, obzirom na ono što će nedaleka budućnost donijeti, biva na jugoslovenski iridentizam, da mjesno redarstvo bude općini oduzeto i povjereno državnoj vlasti«.

Deset dana kasnije, poglavar je ovaj svoj izveštaj[27] dopunio saopštavajući da su u toku demonstracija pali poklici: »Doli Cuvaj! Živio Jukić! Doli Ugarska! Doli Austrija!« a zatim: »Doli Franjo Josip I., doli mulac Marije Terezije, doli ćelava glava!« Poglavar je dodao još i to, »da gradonačelnik Šibenika dr. Krstelj od pobjedničkih bajoneta slovenskih balkanskih vojski očekuje oslobođenje Dalmacije«.

Kako u ovom izveštaju nema podataka o sadržaju govora na ovoj demonstraciji, potražili smo ih i našli u listu Hrvatske pučke napredne stranke »Naprednjak«, broj 48 od 15. novembra 1912., koji je izlazio u Šibeniku i na koji je poglavar skretao naročitu pažnju Namesništvu, smatrajući taj list »pravim organom jugoslovenskog iridentizma«, iz koga prenosimo neke odlomke.

Manifestaciju je na Gospodskom trgu otvorio govorom dr. Bakotić, zahvaljujući »Šibenčanima što pokazaše ovako svoja osjećanja za braću

[27] *Isto*, akt br. 111.

koja za slobodu ginu«. »Iza njega se digao dr. Mate Drinković, koji je u temperamentnom govoru kazao matoroj Evropi i našoj Austriji i oštrih i slanih. Dr. Drinkovića zanijele su sjajne pobjede srpskog oružja i on u tim pobjedama vidi naš spas i našu zoru. Prestajemo biti most austrijskoj ropskoj politici na Balkanu, a postadosmo od danas tvrdi zid i bedem protiv nje. Kunem vam se, reče svečano, da je ovo odsad pravac naše politike. Silan aplauz i poklici popratiše njegove riječi.«

»Najzad je, nastavlja list reportažu, uzeo riječ g. načelnik (dr. Krstelj). Govorio je također lijepo u smislu govora dr. Drinkovića, dozivajući upamet, kako je naš narod žalibože ginuo po tudim poljanama za drugoga, a nikad za sebe. Nu odsele ... pozdravlja pobjedničke vojske balkanskih država, s čijih bajoneta pomalja se i nama sunce boljih dana. Zahvalio je Šibenčanima što se na poziv općine ovako sjajno i složno odazvaše.«

U listu se kaže, da je on, t. j. list »Naprednjak«, predložio odmah posle sjajnih pobeda vojski »dviju slobodnih srpskih kraljevina, te bugarske i grčke«, da Šibenski narod manifestuje svoje veselje, pa konstatuje da su prevaziđena sva očekivanja: »Naprednjaci, pravaši, Srbi, Hrvati, muški i ženske, gospoda i težaci, mlado i staro, sve je bilo užgano plamenom neobične radosti i oduševljenja nad onim što se u znaku slobode na Balkanu zbiva.« »Sve stranke neka uzmu iz prošle nedjelje pouku ... narod smo potpun, zreo, gotov! Narod za sebe, ne za drugoga«. »Austrijska politika doživjela je potpuni fijasko baš onda, kad je mislila, da je našla punctum quosistam.«

Šibenik je u to doba imao oko 11.000 stanovnika. U listu se kaže da je bilo prisutno demonstraciji »preko 5.000« duša. Kad se ima na umu da je vlast među manifestantima pohapsila radnike i seljake, znači da je među demonstrantima moralo biti naročito dosta seljaka iz okoline Šibenika, koji su usto sa radnicima bili i najsmeliji u izrazima svojih pravih raspoloženja.

U listu se dalje kaže, »da je oduševljenje bilo neopisivo. Vidjeli smo da krv nije voda i naši pravaši[28] ovoga puta daše sjajan dokaz svog bratstva i pokazaše da i u njima ista krv vrije, koja i u Srbinu i u onim srpskim vojskama, koje osvetiše srpsko Kosovo i vratiše rodu našem što je njegovo.« »Klicalo se pobjednim vojskama, pobjednim kraljevima nad Turčinom, balkanskom savezu i slično, a čujemo da je uz poklike »Doli Turci!« bilo čuti: »Doli bečki Turci; budimpeštanski, berlinski i vatikanski Turci i Arnauti!« List dodaje: »Ako je istina, zgodno je ovo!«. Razume se da je to bilo istina, jer u istome broju, koji je izašao pet dana posle ove manifestacije (list je izlazio samo jednom nedeljno-petkom), – izašla je i notica: »Poslije manifestacije zaredile su ovih dana kazne po poglavarstvu po Bahovoj patenti. Već ih je nekoliko optuženih. Svi se žale na islednika komesara Stasnog.«

[28] Misli se na šibenske pravaše, koje su predvodili gradonačelnik dr. Krstelj i narodni poslanik dr. Mate Drinković.

Pad Soluna značio je za Austro-Ugarsku i njenu agresivnu imperijalističku politiku direktan poraz. Novopazarski sandžak, koji je imao da joj posluži kao prolaz za njeno nadiranje prema Solunu, što je bio neposredni cilj te politike, bio je zatvoren, jer sú u njemu sada stajale združene srpska i crnogorska vojska, koje su svojim pobedama obezbedile zajedničku granicu Srbiji i Crnoj Gori, što je opet Austro-Ugarska htela po svaku cenu da spreči, gotova da za taj prolaz uđe i u rat, – a sam Solun bio je u rukama Grka. Jasno je da su inicijatori i organizatori ove dve demonstracije, pošto je očevidno da su radili dogovorno, znajući tačno šta za bečku diplomatiju i vojsku znači pad Soluna, zbog toga promenili plan te umesto u nedelju 17., održali u Splitu i u Šibeniku nameravane demonstracije, nedelju dana ranije – vezujući tu promenu za vest o padu Soluna.

Vlada u Beču želela je da oštro odgovori na ovo izazivanje, jer su ove demonstracije po svemu to bile, i donela je rešenje da se obe opštinske uprave i u Splitu i u Šibeniku smene, jer ne samo da nisu sprečile ove »antidinastičke i antidržavne« demonstracije, već su ih i organizovale. Na njihova mesta postavljeni su policijski činovnici kao komesari, te su se naknadno imali održati izbori za nove opštinske uprave.

PROTESTNI ZBOR U ZADRU

Posle ove odluke o rasturanju izabrane opštinske uprave u Splitu i Šibeniku nastupila je nova eksplozija protesta ne samo u Dalmaciji nego i u Hrvatskoj, u kojoj je bila najveća borba protiv Cuvaja, koji je i posle Jukićevog atentata ostao i dalje komesar. Dr. Smodlaka podneo je interpelaciju na ministra unutrašnjih dela u Carevinskom veću u Beču a pored njega protestvovali su i svi poslanici Jugosloveni protiv ovog gaženja Ustava i zakona o opštinskoj samoupravi. U vezi sa akcijom političkih vođa u Dalmaciji poglavar u Šibeniku javljao je Namesništvu aktom[29] da su 18. novembra oko 11 sati uveče u Šibenik stigli »iz Splita automobilom narodni zastupnici dr. Ante Trumbić i odvjetnik dr. Ivo Tartalja, te se odmah uputiše u prostorije Hrvatskog Sokola, gde su bili sakupljeni prvaci svih stranaka. Među ovima bile su sledeće osobe: dr. Drinković, dr. Krstelj, bivši opštinski prisjednici odvjetnik dr. Smolčić, Kulišić, zatim odvjetnici dr. Gazari, dr. Mikale, dr. Bakotić, odvjetnički kandidat dr. Bego, pravnik dr. Iljadica, ravnatelj ludišta (duševne bolnice) dr. Kuranca, urednik »Hrvatske riječi« Škalabrini, opštinski tajnik Sirovica, c. i k. istražitelj Petar Dorado i c. i k. sudbeni prislušnik Kaleb. Skupština je trajala do 1,40 u noći te se je na istoj, prema izveštaju jednog konfidenta, vijećalo o pitanju, da bi se sva opštinska upraviteljstva u Dalmaciji imala što prije zahvaliti.«

[29] *DAZ, TA*, fasc. 63/569, akt broj 90 od 19. XI. 1912.

Rezultat ovog savetovanja bio je protestni zbor, koji je održan u Zadru 24. novembra 1912. Namesništvo nije htelo pristati na saziv Dalmatinskog Sabora, pa su se na poziv njegovog pretsednika dr. Ivčevića toga dana sastali poslanici na Carevinskom veću i na Saboru dalmatinskom, kao i pretstavnici opština i svih stranaka u Dalmaciji. Za pretsednika zbora izabran je dr. Pero Čingrija, za ppretsednike dr. Josip vitez Kulišić i Don Ivo Prodan, a za sekretare dr. Sesardić i dr. Ivo Tartalja.[30] Na kraju doneta je rezolucija koja počinje, da zbor:

»Izjavljuje saveznim balkanskim državama, a naročito braći Srbima, svoje divljenje, izražavajući želju da njihove sjajne pobede izvojevane viteškim naporima i krvavim žrtvama, budu krunisane konačnim zasluženim uspehom« ... Zatim se naglašava: »da su manifestacije simpatija prema saveznim balkanskim narodima, zbog kojih su u poslednje vreme austriske vlasti, izuzetnim merama, okrnjile građansku slobodu i automomno pravo pokrajine – prirodni izraz osećanja naroda dalmatinskog i njihovih pretstavnika.«

Ovom rezolucijom dotada najveći skup preko 500 političkih pretstavnika Dalmacije sankcionisao je ustvari sve manifestacije i demonstracije koje su se od početka Balkanskog rata u Dalmaciji održale, pa i one dve u Splitu i Šibeniku, i zato je štampa i nazivala ovaj skup »plebiscitom Dalmacije«.

Pa ipak jednodušnost nije bila potpuna. Neko se morao izdvojiti. Namesnik grof Atems javljao je ministru unutrašnjih dela u Beču[31] da ga je posetio zadarski biskup dr. Pulišić da izjavi lojalnost »nižeg i višeg katoličkog klera kruni, caru i državi«, s tim da kler nema nikakve veze »sa žalosnim događajima protiv cara i cele dinastije«, kao što nema veze ni sa događajima protiv vlade, koji se zbivaju u poslednje vreme. Namesnik je primio ovu izjavu rekavši biskupu da će je dostaviti »na nadležno mesto«. To je bila jedina izjava saučešća Austro-Ugarskoj u vezi sa svim što se u Dalmaciji u to doba protiv nje odigravalo.

Tako su formalno bile likvidirane ove dve demonstracije, ali prava odmazda Beča, koji ništa nije zaboravljao, došla je kasnije. Čim je izbio Prvi svetski rat, Austro-Ugarska je prepunila sve svoje apsane, tamnice i novostvorene logore svojim »sumnjivim građanima«. Među prvim uhapšenima bili su inicijatori, organizatori i govornici na ovim dvema demonstracijama u Splitu i Šibeniku. Pohapšeni su i poslanici Hrvatskog i Dalmatinskog sabora pa i Carevinskog veća, koji su bili »sumnjivi«, iako ih je štitio poslanički imunitet. U toku rata pojedinci su puštani na slobodu, mnogi suđeni i osuđeni za »veleizdaju« u vezi sa držanjem

[30] »*Crvena Hrvatska*«, Dubrovnik, broj 95 od 27. XI. 1912. L. Bakotić u svojoj knjizi *Srbi u Dalmaciji*, 169, navodi da je ovom zboru pretsedavao Vinko Katalinić smenjeni gradonačelnik Splita, što je svakako pogrešno s obzirom na gornju vest ovog lista, koji nam je pouzdaniji izvor, jer daje sastav celog pretsedništva zbora. Međutim, jedan deo teksta rezolucije, koji navodimo, prenosimo iz pom. dela Bakotićevog, jer je cenzura zabranila objavljivanje njenog integralnog teksta.

[31] *DAZ, TA*, fasc. 63/569, akt broj 111.

protiv Austro-Ugarske za vreme mira, a mnogi su pomrli ili dočekali kraj rata u tamnicama.[32]

Razume se da nisu hapšeni »lojalni građani«, a koga je vlast takvim smatrala, lepo se vidi iz jednog akta,[33] koji je Komanda mornarice u Šibeniku uputila Admiralitetu u Puli aprila 1913., kad je austro-ugarska flota vršila blokadu crnogorske obale da bi prisilila Crnu Goru da odustane od osvajanja Skadra, u kome se kaže: da su dr. Krstelj i dr. Drinković izbačeni iz pravaške stranke, jer su zauzeli »veoma oštar i antiklerikalni i prosrpski stav«. Komanda mornarice je vojnički kratka i kategorična: »ova se dvojica moraju smatrati radikalnim i antidržavnim elementima«.

Pre toga Komanda mesta u Splitu preko Komande XVI korpusa u Dubrovniku uputila je Namesništvu akt[34] u kome se kaže da studenti priređuju bal 23. I. 1912. u Splitu i da na bal nisu pozvali kotarskog poglavara, prvog državnog savetnika, opštinskog komesara i oficirski kor u Splitu. Komandant kaže da ovo pitanje ne bi pokretao da se nije dogodilo ono »izazivačko polaganje venca« od strane smenjenog opštinskog veća, tako da ovo izazivanje ima karakter demonstracije. U svemu tome komandant je gledao »jednu antidržavnu demonstraciju«.

Na jednom zasebnom listu, kao prilog ovom protestnom aktu, bilo je objašnjenje u čemu se sastojalo to »izazivačko polaganje venca«. U Split je stigao brod »Adelsberg«. Na brod se popeo »jedan zbog demonstracija kažnjavani student po imenu Ilić sa još 4 mladića. On je otišao zatim u grad. Posle 10 minuta pojavila su se gospoda dr. Smodlaka, dr. Trumbić, inž. Juras Perišić, Nikasić, Kalina Luka, dr. I. Tartalja, dr. F. Prvan. Oni su se popeli na brod i položili venac sa trobojnicom (hrvatskom) na kovčeg preminulog majora Filipovića. Govorili su sa pratiocima, jednim oficirom i jednim podoficirom. Komandant završava: »i ovi ljudi treba ponova da budu birani 27. i 28. ov. mca. za opštinu Splita«.

Mi ćemo po ovome samo napomenuti da je srpski generalštabni major Radivoje Filipović, čiji su to posmrtni ostaci bili, bio načelnik štaba onog Primorskog odreda srpske vojske koji je 29. novembra 1912., izbio kod Drača na Jadran, posle toga je Austro-Ugarska mobilisala i ušla bi u rat da je Nemačka nije zadržala. Major Filipović se tamo razboleo i umro, a po njegovoj želji njegovi posmrtni ostaci prenošeni su u Srbiju, da tamo budu sahranjeni. Nije teško objasniti otkuda ovaj ovako drastičan protest, zato što su Hrvati odali počast jednom preminulom srpskom oficiru-ratniku.

[32] Većina pominjanih ličnosti kao govornika ili predvodnika na ovim demonstracijama uhapšena je u Splitu, pa je dr. Oskar Tartalja, koji je i sam bio odmah uhapšen, u svojoj pom. knjizi »*Veleizdajnik*« na stranama 82–83 i 114–116 objavio spisak pohapšenih drugova i sačuvao uspomenu na svoje i njihovo tamnovanje, kojega je za mnoge od njih bio razlog učešće na ovim dvema demonstracijama.

[33] *DAZ, TA*, fasc. 64/570 akt broj 48.

[34] *DAZ, TA*, fasc. 64/570, akt broj 22 od 21. I. 1913.

U isto doba kada su se održavale ove demonstracije, sredinom novembra 1912., bila je u toku delimična mobilizacija za rat protiv Srbije i Crne Gore. Paralelno sa tim preduzet je i čitav niz mera, koje su nazvane merama javne bezbednosti, da se učini kraj manifestacijama, koje su se sve odreda završavale kao demonstracije protiv Austro-Ugarske.

Namesništvo u Zadru upućuje naređenje[35] svima kotarskim poglavarstvima u Dalmaciji, pozivajući ih da postupe »po raspisu broj 84 od 6. oktobra 1908., koji je izdat u vezi s aneksijom Bosne i Hercegovine, da se pooštri nadzor nad strancima naročito nad Srbima i Rusima.« Već tada, 1908., Austro-Ugarska je spremala rat protiv Srbije, i tada je zbog toga delimično mobilisala i vidimo da je sve ostalo u pripravnosti. Ponova se spremao napad na Srbiju; dovoljno je bilo samo pozvati se na brojeve akta, da se izvuku iz fijoka pa da pripreme stupe u dejstvo.

Javlja se i poglavar Bosne i Hercegovine general Potiorek, koji je već tada bio naimenovan za budućeg komandanta »kaznene ekspedicije« protiv Srbije. On od Namesništva traži, da mu se prijavljuje svako putovanje politički sumnjivih lica iz Dalmacije s obzirom na vanredno stanje na granicama Bosne i Hercegovine.[36]

Ministar unutrašnjih dela dostavlja objašnjenje[37] šta znači naredba da stupa na snagu »drugi stadium pooštrene javne bezbednosti«, pa kaže da se pod tim podrazumeva: »U sporazumu sa žandarmerijom, finansiskom stražom, organima sigurnosti usled zatvaranja granice: eventualno pojačanje granične žandarmerije, finansiskih postaja, uspostavljanje lista sumnjivih i nepouzdanih ličnosti, pojačana kontrola političkog zbivanja, proterivanje poznatih stranaca (svakako nepoželjnih Srba i Crnogoraca – prim. M. Ž.), energična zabrana svakog govora i akcije antidržavnih partija i ličnosti, stroža kontrola ličnosti koje rade sa eksplozivom, kontrola pošte i telegrafa.«

Najzad dolazi zabrana prikupljanja priloga za srpski i crnogorski Crveni krst. Ministar unutrašnjih dela iz Beča javlja[38] Namesništvu da je primećeno (prema izveštaju kotarskog poglavara u Kninu) da novac koji se skuplja za Crveni krst, ide u Beograd ustvari »u ratni fond«, koji se opet skuplja »za rat protiv Austro-Ugarske«. Reda radi ministar kaže da bi ovo trebalo ispitati ali dodaje da se pod takvim okolnostima više ne može to tolerirati i početkom 1913., bilo je zabranjeno skupljati i slati novac i priloge u materijalu i lekovima, koji su toliko materijalno pomogli srpskom i crnogorskom sanitetu u ratu, u moralnom pogledu još i više.

[35] *DAZ, TA*, fasc. 63/569 broj akta 121 od 10. XII. 1912.
[36] *Isto*, akt broj 123 od 13. XII. 1912.
[37] *Isto*, akt broj 132 od 16. XII. 1912.
[38] *Isto*, akt broj 36 od 23. XII. 1912.

Naposletku, dolazi raspis Namesništva[39] svima kotarima: »da se mora ubuduće paziti na raspoloženje stanovništva; da se više ne može tolerirati simpatisanje slovenskog stanovništva prema balkanskim saveznicima, jer se Monarhija »pred malo dana pridružila veoma važnoj i ozbiljnoj akciji velikih sila u Balkanskom pitanju«. Aprila meseca 1913., kad je izdat ovaj raspis, Austro-Ugarska je ucenila Rusiju, Englesku i Francusku, koje su tome bile protivne, zahtevom da se sprovede blokada albanske i crnogorske obale da bi Crnu Goru primorala da napusti osvajanje Skadra, izjavljujući da će u protivnom to ona sama učiniti. Da bi sprečile da ostavljena sama Austro-Ugarska iskoristi pomorsku blokadu pa da i svoje trupe iskrca kako bi se umešala u rat, što je ona i u izgled stavljala, blokadu su vršile i flote ovih zamalja sa italijanskom, dok je Rusija odbila da u blokadi učestvuje. Ta akcija, koju je Austro-Ugarska direktno iznudila u svoje agresivne svrhe, u austro-ugarskoj administraciji zvala se: »pridruživanje ... akciji velikih sila«.

Oduševljenje sa kojim su pobede Srbije i Crne Gore u ratu protiv Turske 1912., pozdravljene od narodnih masa u svim našim zemljama pod Austro-Ugarskom, a čiji su izvanredno karakterističan i značajan izraz bile ove dve masovne demonstracije u Splitu i Šibeniku 10. novembra 1912. – bilo je vidan dokaz sazrevanja ekonomskih, društvenih i političkih uslova da se ostvari ujedinjenje svih jugoslovenskih naroda sa njihovim slobodnim delovima u Srbiji i Crnoj Gori.

Ali Austro-Ugarska, koja je i sama morala to razumeti i kao što smo videli iz njenog reagovanja na pobede Srbije i Crne Gore i ove manifestacije i demonstracije, bila i razumela, – imala je svoje imperijalističko rešenje jugoslovenskog pitanja, to jest: ona je želela da sprovede »ujedinjenje« Jugoslovena u okviru Monarhije pod žezlom Habsburgovaca, uključujući u taj okvir i Srbiju i Crnu Goru. To nasilno rešenje bilo je moguće sprovesti samo ratom. Austro-Ugarska je nameravala to učiniti još 1912., jer slom Turske, pobede Srbije i Crne Gore, oduševljenje Jugoslovena tim pobedama, koje su oni i sa pravom smatrali svojim pobedama, ove pomenute manifestacije i demonstracije, sasvim su jasno pokazivale da će uskoro sve biti dockan. Sprečena da napadne Srbiju i Crnu Goru 1912., Austro-Ugarska je to učinila u leto 1914.

U ratu koji je izazvala napadom na Srbiju, jula 1914., posle Sarajevskog atentata na Vidovdan, koji se zatim pretvorio u Prvi svetski rat, – Austro-Ugarska je propala.

Šest godina posle pobeda srpske i crnogorske vojske u Balkanskom ratu, od kojih je pobeda srpske vojske na Kumanovu bila vesnik njenih pobeda nad vojskama Austro-Ugarske i njenih saveznika, na Ceru, Rudniku, Suvoboru, Kolubari i na Kajmakčalanu; – šest godina posle ovih manifestacija i demonstracija u Splitu i Šibeniku, koje su pored tolikih drugih dokaza bile naročito vidan dokaz da su naši narodi pod vlašću Austro-Ugarske želeli i izazvali njenu propast; – šest godina posle pro-

[39] *DAZ, TA*, fasc. 64/570, akt broj 37 od 4. IV. 1913.

gona jugoslovenskih rodoljuba od strane austro-ugarskih vlasti, koji su počeli posle manifestacija i demonstracija u svim jugoslovenskim zemljama 1912. godine hapšenjima i kaznama po »Bahovoj patenti«, – da bi se ti policisko-sudski progoni, posle Sarajevskog atentata na Vidovdan 1914., i u toku četiri godine Prvog svetskog rata, pretvorili u masovne pogrome, hapšenja, deportacije, interniranja i vešanja, – zajedničkim naporima i žrtvama stvorena je država Srba, Hrvata i Slovenaca.

SUMMARY

THE SPLIT AND ŠIBENIK DEMONSTRATIONS OF 1912

In the writing of this treatise was utilized the hitherto completely unknown material of the »secret documents« of the one-time Austro-Hungarian Regency for Dalmatia kept in the State Archives of Zadar.

A brief introduction reviews the events that took place in Croatia and Dalmatia immediately before those that are the subject of this treatise, which heralded the storm that was soon to break out, and in the course of which there occurred the fall of Austria-Hungary.

The Vienna government was greatly alarmed by the enthusiasm with which its subjects – the Yugoslavs – had greeted the victories of the Balkan Allies – most especially the victories of Serbia and Crna Gora – over Turkey in 1912. While for the Vienna government, its diplomatic circles and army the victories of the Serbian and Montenegrinian armies signified a disastrous blow, its subjects, the Yugoslavs, were rejoiced that it should be so, and claimed these victories for themselves, which in fact they were.

The two demonstrations that were organized simultaneously at Split and Šibenik in the year 1912, and which are dealt with in this paper at great length, constitute a faithful picture of how the mentioned victories of the Serbian and Montenegrinian armies were received in Dalmatia by the people's masses, and of how the Vienna government reacted to these events.

In conclusion the author states, that the enthusiasm with which the victories of Serbia and Crna Gora in the 1912 war against Turkey were greeted by the people's masses in all our countries under Austro-Hungarian rule was the proof of the maturing of the economic, social and political circumstances necessary for the union of all Yugoslav peoples. The mentioned two demonstrations that occurred at Split and Šibenik were the most characteristic expression of these circumstances.

However, Austria-Hungary contemplated to put into effect its imperialistic solution of the Yugoslav issue. Thus it was preparing a forcible

union of the Yugoslavs, including also Serbia and Crna Gora into the body of the Monarchy under the sceptre of the Hapsburgs. Such a solution, however, could not have been carried out without a war. Actually, Austro-Hungary intended to put into effect such intentions as early as 1912, for the collapse of Turkey, the victories of Serbia and Crna Gora, the enthusiasm with which the Yugoslavs had greeted these victories and, finally, those two demonstrations, clearly indicated that everything might already be too late. But what was not possible to do in 1912 – for such a preventive war was opposed to by Germany, – Austro-Hungary did two years later. By its attack upon Serbia after the Sarajevo killing of 1914, Austro-Hungary provoked the First World War, in which it collapsed.

A full six years after these demonstrations at Split and Šibenik, which, besides other numerous ones, testified to our peoples' wish to destroy the monarchy, was witnessed the establishment of the State of the Serbs, Croats and Slovenes.